

The Role of Intuition and Metacognition in Entrepreneurial Decision-Making: Islamic Strategies for Enhancing Intuition and Improving the Decision-Making Process*

Zeianb Mohammadi¹ Hossein Sadeghi²

1- PhD Student in Entrepreneurship, University of Tehran, Tehran, Iran.

Mohammadize@ut.ac.ir

2- Associate Professor, Faculty of Entrepreneurship, University of Tehran, Tehran, Iran
(Corresponding Author).

hosadeghi@ut.ac.ir

Abstract

This study examines the role of intuition and metacognition in entrepreneurs' decision-making processes and proposes Islamic strategies to improve their decision-making. By analyzing the concepts of intuition and metacognition in both Western and Islamic literature, it explores how these notions influence entrepreneurial decision-making. In Western literature, intuition is generally understood as rapid decision-making without extensive analysis, aiding entrepreneurs in situations of uncertainty (albeit with a risk of error). Metacognition enables individuals to monitor their cognitive processes and leverage them to enhance decision quality. In contrast, from an Islamic perspective, intuition is an inner and metaphysical

*Cite this article: Mohammadi, Z; Sadeghi, H (2025). The Role of Intuition and Metacognition in Entrepreneurial Decision-Making: Islamic Strategies for Enhancing Intuition and Improving the Decision-Making Process, Journal in Applied Ethics Studies, 2(80), 77-113.

<https://doi.org/1022081/jf.2025.70971.2011>

■ **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Isfahan, Iran). ***Type of article:** Research Article

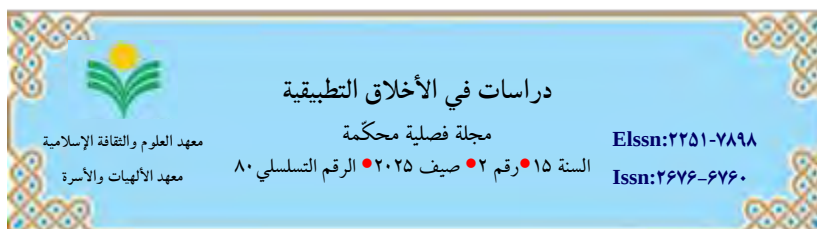
■ **Received:**2025/02/02 • **Revised:**2025/06/10 • **Accepted:**2025/06/17 • **Published online:**2025/10/11

process resulting from self-purification and spiritual wayfaring. In this framework, wisdom emerges from the integration of reason, innate disposition (fiṭra), and servitude to God, encompassing elevated forms of intuition. Metacognition is thereby presented as a means to supervise intuitive and cognitive processes in achieving higher-order decision-making. This descriptive-analytical research, based on a library method, finds that combining intuition and metacognition helps entrepreneurs make superior decisions. Such a combination, when aligned with Islamic teachings—such as self-purification, divine wisdom, and reliance on spiritual sources (the Qur'an, the Prophetic tradition, and divinely guided reason)—yields even more effective outcomes. Therefore, entrepreneurial decision-making should be grounded in a multidimensional approach that integrates reason, intuition, and religious teachings to avoid cognitive errors and arrive at optimal and elevated decisions.

Keywords

Islamic metacognition, intuition, mystical intuition, Islamic decision-making, intuitive decision-making, entrepreneurial decision-making.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دور الحدس والتفكير فوق المعرفي في اتخاذ القرارات لدى رواد الأعمال: الحلول الإسلامية لتعزيز الشهود وتحسين عملية اتخاذ القرار*

زينب محمدي^١ حسين صادقي^٢

١- طالبة مرحلة الدكتوراه في ريادة الأعمال، كلية ريادة الأعمال بجامعة طهران، طهران - إيران.

Mohammadize@ut.ac.ir

٢- أستاذ مشارك في ريادة الأعمال، كلية ريادة الأعمال بجامعة طهران، طهران - إيران (الكاتب المسؤول).

hosadeghi@ut.ac.ir

مستخلص

تبحث هذه الدراسة في دور الحدس والتفكير فوق المعرفي في عملية اتخاذ القرار لدى رواد الأعمال، وتقدم حلولاً إسلامية لتحسين عملية اتخاذ القرار لديهم. ومن خلال تحليل مفهومي الحدس والإدراك فوق المعرفي في الأدبيات الغربية والإسلامية، بينت أثرهما على عملية اتخاذ القرار لدى رواد الأعمال. في الأدبيات الغربية، يشير الحدس إلى اتخاذ قرارات سريعة دون تحليل عميق، مما يساعد رواد الأعمال في أوقات عدم اليقين (مع أنهم قد يرتكبون أخطاءً). ويتيح الإدراك فوق المعرفي للأفراد مراقبة عملياتهم المعرفية، واستخدامها لتحسين

***الاستناد إلى هذه المقالة:** محمدي، زينب؛ صادقي، حسين (٢٠٢٥). دور الحدس والتفكير فوق المعرفي في اتخاذ القرارات لدى رواد الأعمال: الحلول الإسلامية لتعزيز الشهود وتحسين عملية اتخاذ القرار، دراسات في الأخلاق التطبيقية، ٢ (٨٠)، صص ٧٧-١١٣.

<https://doi.org/1022081/jf.2025.70971.2011>

□ نوع المقال: بحثي؛ الناشر: مركز الدعوة الإسلامية في حوزة قم (معهد العلوم والثقافة الإسلامية، أصفهان، إيران) © المؤلف.

□ تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/٠٢/٠٢ □ تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٦/١٠ □ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٦/١٧ □ تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/١٠/١١

عملية اتخاذ القرارات. وفي المقابل، من المنظور الإسلامي، يُعدّ الحدس المسمى في السياقات العرفانية بالشهود أو الانكشاف عمليةً داخليةً وميتافيزيقيةً، ونتيجةً لتزكية النفس والسلوك العرفاني. ففي هذا الإطار، تُكتسب الحكمة من خلال الجمع بين العقل والفطرة والعبودية، بما في ذلك الحدس المتسامي، ويُقدّم التفكير فوق المعرفي كأداةٍ للرقابة على العمليات الحدسية والمعرفية في أعمال اتخاذ القرارات المتسامية. تُظهر هذه الدراسة الوصفية التحليلية التي جُمعت بياناتها باستخدام البحث المكتبي أن الجمع بين الحدس والتفكير فوق المعرفي يُساعد رواد الأعمال على اتخاذ قرارات أفضل، ويؤدي هذا الجمع إلى نتائج أفضل إذا اقترن بتعاليم إسلامية كتزكية النفس، والحكمة الإلهية، واستخدام الموارد الروحية (القرآن الكريم، والسنة النبوية، والعقل المهتدي). لذلك، ينبغي لرجال الأعمال أن يتخذوا قراراتهم بناءً على اتجاه متعدد الأبعاد يجمع بين العقل والحدس والتعاليم الدينية لتجنب الأخطاء المعرفية، والوصول إلى قرارات مثلى وسامية.

الكلمات المفتاحية

الإدراك الميتا إسلامي، الحدس، الحدس العرفاني، اتخاذ القرار الإسلامي، اتخاذ القرار الشهودي، اتخاذ قرار رواد الأعمال.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نقش شهود و فراشناخت در تصمیم‌گیری کارآفرینان: راهکارهای اسلامی برای تقویت شهود و بهبود فرایند تصمیم‌گیری*

زینب محمدی^۱ حسین صادقی^۲

۱- دانشجوی دکتری کارآفرینی، دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Mohammadize@ut.ac.ir

۲- دانشیار دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

hosadeghi@ut.ac.ir

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی نقش شهود و فراشناخت در فرایند تصمیم‌گیری کارآفرینان و ارائه راهکارهای اسلامی برای بهبود تصمیم‌گیری آنان پرداخته و با استفاده از تحلیل مفاهیم شهود و فراشناخت در ادبیات غربی و اسلامی، تأثیر این مفاهیم را بر تصمیم‌گیری کارآفرینان بیان کرده است. در ادبیات غربی، شهود به تصمیم‌گیری سریع و بدون تحلیل عمیق اطلاق می‌شود که به کارآفرینان در مواقع عدم قطعیت کمک می‌کند (البته ممکن است دچار خطا شوند). فراشناخت به افراد این امکان را می‌دهد تا با نظارت فرایندهای

* **استناد به این مقاله:** محمدی، زینب؛ صادقی، حسین (۱۴۰۴). نقش شهود و فراشناخت در تصمیم‌گیری کارآفرینان:

راهکارهای اسلامی برای تقویت شهود و بهبود فرایند تصمیم‌گیری. مطالعات اخلاق کاربردی، ۲ (۸۰)، صص ۷۷-۱۱۳.

<https://doi.org/10.22081/jf.2025.70971.2011>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، اصفهان، ایران) © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴ □ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۲۰ □ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۷ □ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۷/۱۹

شناختی خود، از آن‌ها برای بهبود تصمیم‌گیری‌ها استفاده کنند. در مقابل، از منظر اسلامی، شهود فرایندی درونی و متافیزیکی و نتیجه تهذیب نفس و سلوک عرفانی است. در این چهارچوب، حکمت از طریق ترکیب عقل، فطرت و عبودیت به دست می‌آید که شهود متعالی را در بر دارد و فراشناخت به عنوان ابزاری برای نظارت بر فرایندهای شهودی و شناختی در تصمیم‌گیری‌های متعالی معرفی می‌شود. این پژوهش که از نوع توصیفی تحلیلی است و اطلاعات آن به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است، نتایج نشان می‌دهد ترکیب شهود و فراشناخت به کارآفرینان کمک می‌کند تصمیمات بهتری اتخاذ کنند. این ترکیب در صورتی که با آموزه‌های اسلامی مانند تطهیر نفس، حکمت الهی و استفاده از منابع معنوی (قرآن، سنت و عقل هدایت‌شده) همراه باشد، به نتایج بهتری منتهی می‌شود. بنابراین، تصمیم‌گیری کارآفرینان باید مبتنی بر رویکردی چندبعدی شامل ترکیب عقل، شهود و آموزه‌های دینی باشد تا از خطاهای شناختی جلوگیری شود و تصمیمات بهینه و متعالی به دست آید.

کلیدواژه‌ها

فراشناخت اسلامی، شهود، شهود عرفانی، تصمیم‌گیری اسلامی، تصمیم‌گیری شهودی، تصمیم‌گیری کارآفرینان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

کارآفرینان به دلیل مواجهه با محیط‌های پیچیده، ناشناخته و مملو از عدم قطعیت، ناگزیرند تصمیماتی سریع، خلاقانه و اغلب شهودی اتخاذ کنند که این با رویکردهای تحلیلی مدیران سنتی تفاوت دارد.

در چنین شرایطی، اتکای صرف به دانش و تجربه کافی نیست و ادراکات شهودی نقش محوری می‌یابند. البته تصمیم‌گیری شهودی، به‌ویژه در لحظات بحرانی، می‌تواند به بروز خطاهای شناختی منجر شود (کلابی و دیگران، ۱۴۰۰؛ Sarasvathy et al., 2003).

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد مطالعات متعددی درباره نقش شهود و فراشناخت در تصمیم‌گیری‌های کارآفرینانه انجام شده است. به‌طور خاص، در پژوهش‌هایی به تبیین فراشناخت به‌عنوان ابزاری برای نظارت بر افکار و بهبود تصمیم‌گیری اشاره شده است (see: Schraw & Dennison, 2003; Yeung & Summerfield, 2012).

بعضی از پژوهشگران نیز با بررسی مدل‌های ذهنی، نشان داده‌اند که فراشناخت می‌تواند شهود کارآفرینان را از مسیرهای خطا بازگرداند (see: Milkman et al., 2009; Dimov & Pistrui, 2023). مبارکی و همکارانش (۱۳۹۷) نیز مدلی پنج‌مرحله‌ای برای فراشناخت ذهنی در تصمیم‌گیری‌های پیچیده پیشنهاد داده‌اند.

پژوهش‌های یادشده عمدتاً در چهارچوب روان‌شناسی تجربی یا علوم شناختی غربی باقی مانده و به مؤلفه‌های معنوی و متافیزیکی در تصمیم‌سازی بی‌توجه بوده‌اند؛ درحالی‌که از منظر اسلامی، تصمیم‌گیری، فرایندی صرفاً عقلانی یا تجربی نیست، بلکه مفاهیمی چون حکمت، شهود عرفانی و تطهیر نفس نیز در آن نقش حیاتی دارند.

شهود در عرفان اسلامی، فرایندی درونی و متافیزیکی است که حاصل سلوک عرفانی، تهذیب قوا و اتصال با عالم غیب بوده و فرد را به دریافت حکمت الهی رهنمون می‌سازد (علی‌بالائی و دیگران، ۱۴۰۲؛ غلامی و دیگران، ۱۴۰۱).

در این نگاه، حکمت، ترکیبی از عقل، فطرت و عبودیت است که کیفیت تصمیم‌گیری را از سطح تجربی به سطح متعالی ارتقا می‌دهد.

اگرچه منابع اسلامی متعددی بر نقش شهود و فراشناخت در تربیت فردی و اخلاقی تأکید دارند (رضازاده و حبیبی‌منش، ۱۳۹۸)، در کمتر پژوهشی این مفاهیم به‌طور عملیاتی در چهارچوب تصمیم‌گیری کارآفرینانه در شرایط عدم قطعیت به کار گرفته شده است.

وجه تمایز پژوهش حاضر دقیقاً در همین نکته است؛ ضمن مرور و تلفیق ادبیات غربی و اسلامی، راهکاری ارائه می‌شود که به‌صورت تلفیقی از شهود و فراشناخت، در چهارچوب تعالیم اسلامی، به بهبود فرایند تصمیم‌گیری کارآفرینان کمک می‌کند؛ راهکاری که نه تنها از دانش تجربی و علوم شناختی بهره می‌برد، بلکه بر منابع معنوی نظیر قرآن، سنت، عقل هدایت‌شده و سلوک عرفانی نیز تکیه دارد.

این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی با بهره‌گیری از شیوه کتابخانه‌ای و تحلیل محتوا، مفاهیم کلیدی شهود، فراشناخت و حکمت را از دو دیدگاه علمی و اسلامی بررسی و تحلیل کرده است.

هدف پژوهش، ارائه راهکارهایی چندبُعدی برای تصمیم‌گیری کارآفرینان است؛ به‌نحوی که از یک سو، خطاهای شناختی را کاهش دهند و از سوی دیگر، زمینه‌ساز تصمیماتی عالمانه، الهام‌گرفته، متعالی و سازگار با ارزش‌های اسلامی و حکمت الهی باشند.

پژوهش حاضر، به‌دنبال پاسخ‌دادن به سه پرسش کلیدی است: نخست، نقش شهود و فراشناخت در فرایند تصمیم‌گیری کارآفرینان چیست؟

دوم، چگونه آموزه‌های اسلامی می‌توانند در تقویت شهود و بهبود فرایند تصمیم‌گیری مؤثر باشند؟ و سوم، چه راهکارهای نظری و عملی اسلامی برای کاهش خطاهای شناختی و ارتقای کیفیت تصمیم‌گیری کارآفرینان وجود دارد؟

خلاصه‌ای از پیشینه پژوهش در جدول ۱ ارائه گردیده است.

جدول ۱. خلاصه‌ای از پیشینه پژوهش

مفاهیم کلیدی	تعریف	منبع	تفاوت با پژوهش حاضر
تعریف شهود و فراشناخت در ادبیات غربی	شهود به عنوان تصمیم‌گیری سریع و بدون تحلیل عمیق براساس احساسات و تجربیات قبلی تعریف شده است؛ فراشناخت فرایند نظارت، ارزیابی و کنترل فرایندهای شناختی فرد برای بهبود تصمیم‌گیری و کاهش خطاهای شناختی است.	(Schraw & Dennison, 1994); (Yeung & Summerfield, 2012)	تمرکز این مطالعات صرفاً بر تعاریف روان‌شناختی غربی است، درحالی‌که پژوهش حاضر علاوه بر بررسی این مفاهیم، آن‌ها را با مفاهیم متافیزیکی و معنوی در اسلام تلفیق کرده است.
نقش شهود و فراشناخت در کارآفرینی غربی	کارآفرینان در مواجهه با عدم قطعیت به شهود تکیه می‌کنند؛ ولی فراشناخت به آن‌ها کمک می‌کند این شهود را ارزیابی و اصلاح کنند تا خطاهای شناختی کاهش یافته و تصمیمات دقیق‌تری اتخاذ شود. مدل‌های ذهنی، چهارچوب تفسیر شهود هستند.	(Milkman et al., 2009) (Dimov & Pistrui, 2023) (Sarasvathy et al., 2003)	این مطالعات نقش عملکردی فراشناخت و شهود را در شرایط عدم قطعیت بررسی می‌کنند؛ اما پژوهش حاضر با افزودن چهارچوب اسلامی، شهود را به مثابه فرایندی معنوی و قابل ارتقا از طریق تهذیب نفس معرفی می‌کند.

مفاهیم کلیدی	تعریف	منبع	تفاوت با پژوهش حاضر
الگوی فراشناختی ذهنی کارآفرینانه	این مدل پنج مرحله دارد: هوشیاری فراشناختی، راهبرد فراشناختی، پاسخ شناختی، نظارت فراشناختی و تجربه فراشناختی که به بهبود تصمیمات راهبردی در شرایط پیچیده کمک می کند.	(مبارکی و دیگران، ۱۳۹۷)	این مدل عملکرد ذهنی را در چهارچوب فراشناخت توصیف می کند؛ در پژوهش حاضر فراشناخت با آموزه های دینی بررسی شده تا نقش ابزارهای معنوی در هدایت آن تبیین شود.
تعریف و نقش شهود و فراشناخت در اسلام	شهود، فرایندی درونی و متافیزیکی است که حاصل تهذیب نفس و سلوک عرفانی است. حکمت به عنوان ترکیبی از عقل، فطرت و عبودیت، کیفیت تصمیم گیری را ارتقا می دهد. فراشناخت ابزار نظارت بر فرایندهای شهودی و شناختی در تصمیم گیری های متعالی است.	(غلامی و دیگران، ۱۴۰۱) (علی بالائی و دیگران، ۱۴۰۲) (طباطبایی، ۱۳۷۴)	تمرکز این منابع بر تربیت عرفانی و سلوک فردی است؛ پژوهش حاضر با هدف به کارگیری این راهکارها در فضای کارآفرینی، سعی در به کارگیری آن ها در تصمیم گیری کاربردی و قابل اجرا دارد.
راهکارهای اسلامی برای تقویت شهود و فراشناخت	تطهیر نفس، عبادت، مراقبه، محاسبه، ذکر دائم و توجه به منابع دینی مثل قرآن و سنت، راهکارهایی برای رسیدن به حکمت و	(رضازاده و حبیبی منش، ۱۳۹۸) (غلامی و دیگران، ۱۴۰۱) (صمدی آملی،	تمرکز این منابع بر تربیت عرفانی و سلوک فردی بوده؛ پژوهش حاضر با هدف به کارگیری

مفاهیم کلیدی	تعریف	منبع	تفاوت با پژوهش حاضر
	تصمیم‌گیری متعالی‌اند.	(۱۴۰۱)	این راهکارها در فضای کارآفرینی، سعی در به کارگیری آنها در تصمیم‌گیری کاربردی و قابل اجرا دارد.
مزیت رویکرد اسلامی	رویکرد چندبُعدی که عقل، شهود و آموزه‌های دینی را تلفیق می‌کند، موجب جلوگیری از خطاهای شناختی و رسیدن به تصمیمات بهینه و متعالی می‌شود.	(رحمانی، ۱۳۹۵) (Vosconcelos, 2009)	درحالی‌که این مطالعات اغلب نظری و کلان هستند، پژوهش حاضر این تلفیق را در حوزه خاص تصمیم‌گیری کارآفرینانه در شرایط عدم قطعیت انجام داده است.

۱. نقش فراشناخت و شهود در تصمیم‌گیری کارآفرینان در ادبیات غربی

در تحقیقات غربی، ارتباط شهود، فراشناخت و مدل‌های ذهنی به این شکل بیان شده است که هنگام مواجهه با یک مسئله، فرد احساسی ناگهانی یا شهود پیدا می‌کند. بعد، این شهود از طریق مدل‌های ذهنی تفسیر می‌شود.

سپس، با کمک فراشناخت بررسی می‌شود که آیا این تفسیر با واقعیت هماهنگ است یا نه. فراشناخت در واقع تفکر سطح بالاتری است که به فرد امکان می‌دهد بر شهود خود نظارت کرده، آن را با معیارهای عقلانی ارزیابی و کنترل کند (Schraw & Dennison, ۲۰۰۵).

۱۹۹۴). به عبارتی، فراشناخت به فرد کمک می‌کند بر افکار خود کنترل داشته باشد و از آن‌ها برای یادگیری و حل مسئله بهره‌بردار (Stanton et al., 2021).

این مفهوم، یک عنصر ضروری برای موفقیت در محیط‌های پیچیده و دنیای مدرن شناخته می‌شود؛ زیرا با مجموعه‌ای از مهارت‌های تفکر سطح بالا مرتبط است (Dimov & Pistrui, 2023).

پژوهش‌ها نشان می‌دهند تقویت مهارت‌های فراشناختی می‌تواند بهبود عملکرد فرد و تقویت انگیزه و توانایی‌های تصمیم‌گیری را در پی داشته باشد (Jain et al., 2023). افراد با توانایی‌های فراشناختی بیشتر قادرند احساسات و ایده‌های خود را شناسایی و درک کنند و بدین وسیله، بر خود کنترل بیشتری داشته باشند و از فرایندهای شناختی خود آگاه باشند (Wainaina et al., 2023). فراشناخت در واقع یک عامل کلیدی در کارآفرینی به‌شمار می‌رود (Dabić et al., 2021).

در ادبیات غربی، از فرایند اکتشافی به‌عنوان نوعی استدلال شهودی یاد می‌شود که در آن فرد، به‌جای تجزیه و تحلیل داده‌های وسیع، تصمیمات خود را براساس تجربه‌ها و احساسات گذشته اتخاذ می‌کند (Lufitianto & Pearson, 2022).

شهود روشی برای سرعت‌دادن به تصمیم‌گیری است که از طریق احساسات ناگهانی و جرقه‌های ذهنی عمل می‌کند و به فرد اجازه می‌دهد بدون تحلیل عمیق، سریع و مؤثر تصمیم بگیرد.

مدل‌های ذهنی نیز چهارچوب‌هایی هستند که به ساده‌سازی موقعیت‌های پیچیده کمک می‌کنند و افراد را در استفاده بهینه از اطلاعات و تجربیات برای اتخاذ تصمیمات یاری می‌کنند (Johnson, 1983, p. 10-15).

البته استفاده از این میان‌برها می‌تواند به خطاهای ادراکی منجر شود که انحراف از منطق و نتایج بهینه را در پی دارد (Milkman et al., 2009). در اینجا، فراشناخت می‌تواند به افراد کمک کند تا با ارزیابی دقیق شهودهای خود، این خطاها را شناسایی کنند

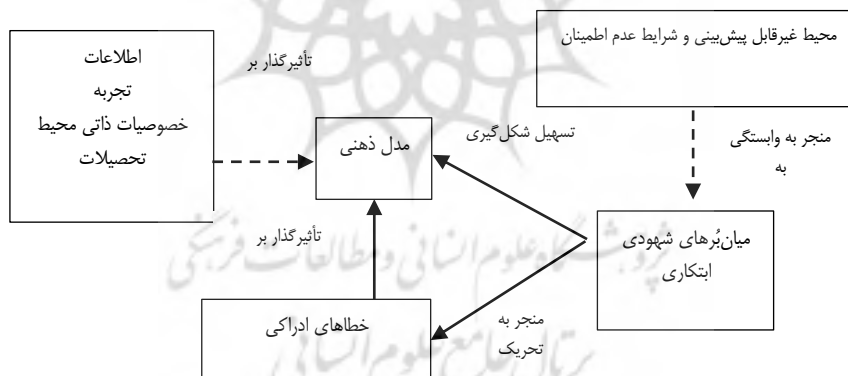

و کاهش دهند و تصمیم‌گیری‌های دقیق‌تر و کم‌خطاتری داشته باشند (Yeung & Summerfield, 2012).

در جدول ۲، ارتباط سه مفهوم فراشناخت، شهود و مدل‌های ذهنی ارائه گردیده است.

جدول ۲. ارتباط سه مفهوم شهود، مدل‌های ذهنی و فراشناخت

مفهوم	نقش در شناخت	ارتباط با دیگر مفاهیم
شهود	کشف اولیه	الهام‌بخش مدل ذهنی جدید، منبع اطلاعات درونی
مدل ذهنی	چهارچوب تفسیر و تصمیم	ساختاری برای درک شهود و سازمان‌دهی شناخت
فراشناخت	ارزیابی و هدایت	نظارت بر صحت شهود و بازسازی مدل‌های ذهنی

شکل ۱. ارتباط بین مدل‌های ذهنی، میان‌برهای شهودی ابتکاری و خطاهای ادراکی (Milkman et al., 2009)

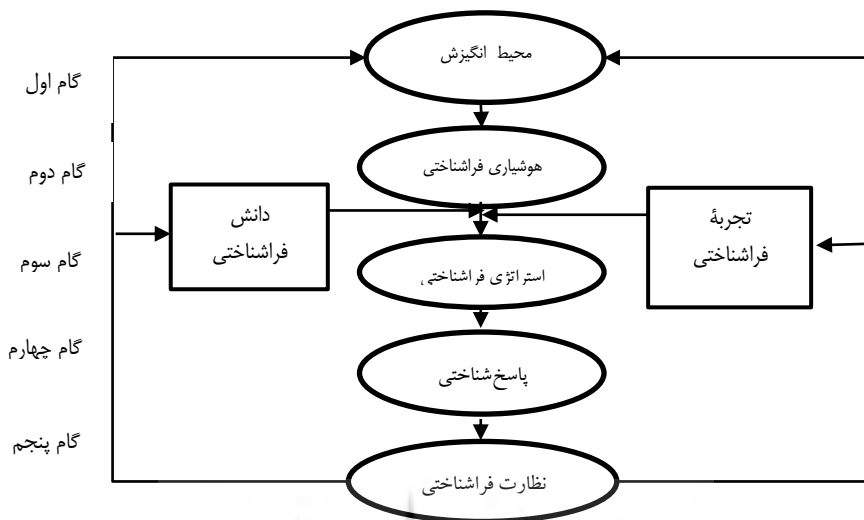
کارآفرینان، به دلیل مواجهه با محیط‌های پیش‌بینی‌ناپذیر و نامطمئن، برای تصمیم‌گیری به میان‌برهای شهودی تکیه می‌کنند. در چنین شرایطی که اطلاعات کافی و سازگار برای تصمیم‌گیری بهینه کم یا ناکافی است، آن‌ها با بهره‌گیری از دانش، تجربه و هوش شخصی

خود، این میان‌برها را به کار می‌گیرند. با ترکیب این شهودها و مدل‌های ذهنی، کارآفرینان قادرند در محیط‌های پیچیده و ناسازگار، ارتباطات مناسبی برقرار و تصمیمات بهتری اتخاذ کنند.

یکی از ارکان مهم تصمیم‌گیری کارآفرینان، توانایی دقیق ارزیابی عملکرد، مهارت‌ها و ضعف‌های خود است که از طریق فراشناخت ممکن می‌شود. فراشناخت به آن‌ها کمک می‌کند آگاهانه فرایندهای شناختی خود را بررسی کنند و براساس این شناخت، تصمیمات راهبردی و بهتری بگیرند (Jain et al., 2023). با این مهارت‌ها، کارآفرینان می‌توانند دانش کسب‌شده را به فرصت‌های مختلف تبدیل کنند و در مقابل شرایط محیطی پیچیده، عملکرد شناختی مؤثر و انعطاف‌پذیری از خود نشان دهند. همچنین، توانایی انطباق با محیط‌های در حال تغییر، یک عامل کلیدی در موفقیت کارآفرینی شناخته می‌شود (Bastian & Zucchella, 2022). فراشناخت به کارآفرینان این امکان را می‌دهد تا چندین چهارچوب ذهنی مختلف ایجاد و آن‌ها را با اهداف خود هم‌راستا کنند (Flavell, 1979).

در نهایت، الگوی فراشناختی ذهنی کارآفرینانه، به‌عنوان یک مدل پنج‌گامی برای کمک به کارآفرینان در اتخاذ تصمیمات راهبردی در شرایط پیچیده معرفی شده است (مبارکی و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۱۴۲). این الگو شامل مراحل مختلفی است و از ارزیابی انگیزه‌ها و محیط تا تدوین راهبردها و استفاده از بازخورد برای بهبود تصمیم‌گیری‌ها را در بر می‌گیرد.

الگوی فراشناختی ذهنی کارآفرینانه، پنج گام دارد که در شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۲. الگوی فراشناختی ذهنی کارآفرینانه (Haynie et al., 2009)

به‌طور کلی، در فرایند تصمیم‌گیری کارآفرینان، استفاده هم‌زمان از فراشناخت و شهود می‌تواند به بهبود تصمیم‌گیری‌ها و عملکرد در شرایط پیچیده و نامطمئن منجر شود (Vosconcelos, 2009).

در جدول ۲، مفاهیم مرتبط با شهود و فراشناخت در ادبیات غربی و مقایسه آن‌ها ارائه شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۳. مقایسه فراشناخت و شهود در تصمیم‌گیری کارآفرینان

شهود	فراشناخت	
تصمیم‌گیری سریع و غیرمستقیم براساس احساسات و تجربه‌های قبلی.	تفکر سطح بالاتر که شامل نظارت، ارزیابی و کنترل فرایندهای شناختی فرد است.	تعریف
استفاده به‌عنوان میان‌بر ذهنی برای ساده‌سازی فرایند تصمیم‌گیری.	کمک به ارزیابی و بهبود تصمیم‌گیری‌های راهبردی و کاهش خطاهای شناختی.	نقش در تصمیم‌گیری
تصمیم‌گیری سریع و مستقیم بدون تجزیه و تحلیل گسترده اطلاعات.	ارزیابی دقیق فرایندهای شناختی و بازخورد برای کاهش خطاهای ادراکی.	سازگار عملکرد
استفاده در محیط‌های نامطمئن برای گرفتن تصمیمات سریع.	کمک به ارزیابی خود، کنترل تصمیمات و انعطاف‌پذیری در محیط‌های پیچیده.	کاربرد در کارآفرینی
سرعت زیاد در تصمیم‌گیری و کاربرد در شرایط پیچیده و نامطمئن.	بهبود عملکرد، اعتماد به نفس، کاهش خطاهای شناختی و انعطاف‌پذیری بیشتر.	مزایا
احتمال بروز خطاهای ادراکی و انحراف از تصمیم‌گیری بهینه.	ممکن است باعث پیچیدگی و تحلیل بیش از حد در برخی موقعیت‌ها شود.	معایب
مدل‌های ذهنی ساده و سریع که براساس شهود و تجربه ساخته می‌شوند.	تشکیل مدل‌های ذهنی براساس ارزیابی‌های شناختی و فراشناختی.	ارتباط با مدل‌های ذهنی
استفاده از فرایندهای بازخورد و تصحیح میان‌برهای شهودی.	ارزیابی و نظارت بر تصمیمات، بازخورد و تصحیح اشتباهات شناختی.	روش‌های کاهش خطا

با توجه به دیدگاه غربی که فراشناخت و شهود را ابزارهایی برای بهبود تصمیم‌گیری کارآفرینان می‌داند و اذعان می‌دارد القائنات ذهنی همواره عاری از خطا نیستند و به پالایش نیاز دارند، در این پژوهش به بررسی دیدگاه اسلام درباره فراشناخت و شهود پرداخته می‌شود. همچنین، راهکارهای اسلامی برای کاهش خطاهای ادراکی ناشی از شهود مطرح می‌گردد تا در جامعه اسلامی از مواهب دین مبین اسلام در این زمینه بهره‌مند شویم.

۲. فراشناخت و شهود از منظر اسلام

برای تبیین راهکار اسلام در مسئله تصمیم‌گیری بهینه، ابتدا باید مفاهیم شهود و فراشناخت که در ادبیات غربی مطرح شده‌اند، از منظر اسلام نیز بررسی شوند. در عرفان اسلامی، علاوه بر این دو اصطلاح، مفهوم حکمت نیز اهمیت دارد؛ زیرا شهود مقدمه رسیدن به حکمت است.

اگر خداوند به واسطه اعمال صالح، حکمت عطا کند، فرد به مقام شهود رسیده است. حکمت به معنی دستیابی به حقیقت از طریق علم و عقل است و علامه طباطبایی، آن را به کاری محکم و استوار تشبیه می‌کند که قابل ابطال نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۳: ص ۳۹۵).

عده‌ای معنای حکمت را «بازداشتن» دانسته‌اند. کلمه «حکم» به معنی نهادن امور در جای خود، به نحوی جامع‌تر، به مفهوم حکمت اشاره می‌کند که «تعادل» جایگاه ویژه‌ای در آن دارد (علی‌بالائی و دیگران، ۱۴۰۲). آیت‌الله مکارم در تفسیر حکمت می‌گوید: «حکمت به معنی علم و دانش و منطق و استدلال است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ص ۴۵۵). علامه طبرسی نیز می‌گوید:

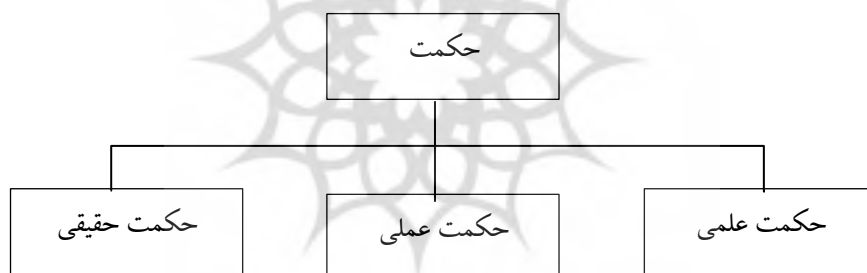
حکمت آن است که تو را بر امر حق که باطلی در آن نیست، واقف کند؛ بنابراین، می‌توان گفت مفهوم حکمت یعنی یافتن حقیقت و آنچه مطابق با واقع است. برخی از مفسران حکمت را علم و دانشی که فایده و منفعت آن بزرگ و زیاد است، معرفی می‌کنند (طبرسی، ۱۳۸۵، ص ۴۵۰).

دستیابی به حکمت اصیل همواره دغدغهٔ علما و عرفا بوده است؛ زیرا انسان در پی کمال است. ابتدا باید با تزکیهٔ نفس که حضرت امام خمینی رحمته الله علیه به طور کامل توضیح داده‌اند، زمینهٔ حکمت فراهم شود.

هرچند حکمت واقعی با عنایت الهی حاصل می‌شود، تلاش و شناخت راهکارهای صحیح برای دسترسی به سرچشمهٔ حکمت و به کارگیری آن در زندگی، مسیر رسیدن به کمال را هموار می‌کند (علی‌بالائی و دیگران، ۱۴۰۲).

حکمت، در اصطلاح، شامل سه نوع اصلی است: حکمت علمی که شناخت دقیق و عمیق اشیا و جهان هستی است؛ حکمت عملی که به کارگیری معرفت در زندگی و اعمال روزمره است؛ حکمت حقیقی که بصیرت، نورانیت درونی و در نهایت، رسیدن به مقام انسان کامل می‌باشد (مهدوی و جعفرپور، ۱۴۰۳). انواع حکمت در شکل ۳ ترسیم شده است:

شکل ۳. انواع حکمت

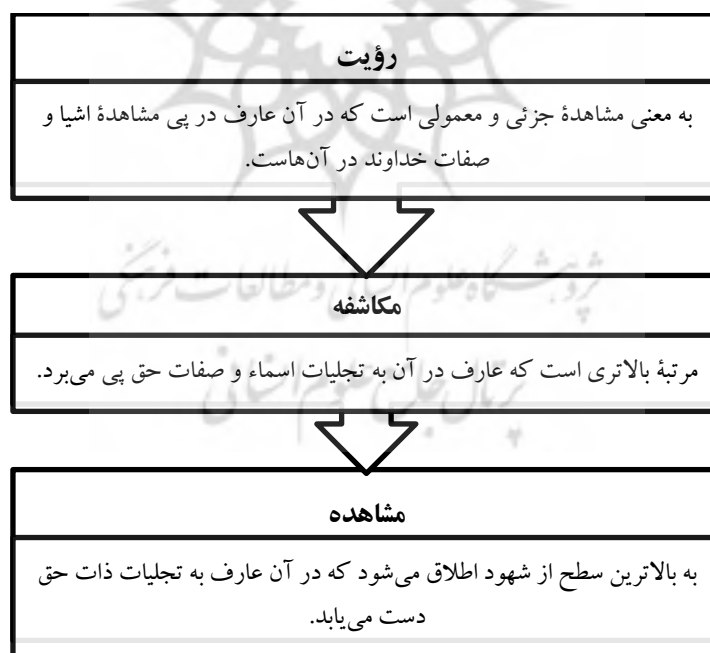
یکی از نتایج حکمت که در زمینهٔ کارآفرینی می‌توان به آن توجه کرد، تولید دانش‌بنیان و اقتصاد مقاومتی است که با تأسی از حکمت الهی منجر به رشد پایدار می‌شود؛ به عبارتی، تجلی حکمت در انسان باعث ارتقای فردی، اصلاح اجتماعی، پیشرفت اقتصادی و دستیابی به حیات طیبه می‌شود (مهدوی و جعفرپور، ۱۴۰۳).

در غرب، شهود بیشتر به عنوان توانمندی درونی است و قابل انتقال نمی‌باشد؛ اما در عرفان اسلامی، علم حضوری و شهود از طریق الهام قلبی و عقل برهانی، معیار معرفت

محسوب می‌شود. عقل در اینجا به مثابه کلید و مصباح درك حقایق عرفانی عمل می‌کند (شیروانی، ۱۳۸۹). تجربه دینی نزد فلاسفه غرب (مانند ویلیام جیمز یا اوتو) بیشتر جنبه روان‌شناختی دارد؛ اما در عرفان امام خمینی، شهود، جنبه وجودی و متافیزیکی دارد و به اتصال واقعی با حق می‌انجامد (غلامی و دیگران، ۱۴۰۱).

شهود در عرفان اسلامی به معنای درك حضور حق و تجلیات الهی است. ابن عربی و امام خمینی، آن را راه اصلی رسیدن به حقیقت می‌دانند؛ ابن عربی آن را کشف غیبی مخصوص اولیای الهی معرفی می‌کند؛ اما امام خمینی رحمته الله علیه معتقد است همه با تزکیه نفس می‌توانند به آن دست یابند. هر دو معتقدند تأمل در قرآن، سالک را به شهود واقعی رهنمون می‌شود. شهود، معرفتی عمیق و درونی به خود و خداوند است که با معرفت نفس آغاز می‌شود. شهود در آموزه‌های ابن عربی دارای مراتبی است (رجبی گوندره و وکیلی، ۱۴۰۱) که در شکل ۴ ارائه شده است:

شکل ۴. مراتب شهود از دیدگاه امام خمینی رحمته الله علیه

از نظر امام خمینی علیه السلام، شهود، محصول سلوک عرفانی و تهذیب نفس است، نه صرفاً تفکر یا مطالعه.

امام خمینی علیه السلام، شهود را نه یک تجربه ذهنی، بلکه مشاهده حقیقی از عالم معنا می‌داند (غلامی و دیگران، ۱۴۰۱) و از اصطلاح «فتوح» که به معنی بازشدن درهای معرفت است، برای اشاره به گشایش‌های الهی استفاده می‌کند. سالک از طریق این گشایش‌ها به معرفت‌های جدید دست می‌یابد (رجبی گوندره و وکیلی، ۱۴۰۱).

در سورة ناس به انسان توصیه می‌شود به درون خود نگرسته و از افکار و احساسات منفی آگاه شود. قرآن در این زمینه، به‌طور ضمنی، فراشناخت را ترویج می‌کند؛ به‌ویژه در آیات مختلف مانند آیه ۱۶ سورة ق و آیات ۴ و ۵ سورة ناس که به انسان دستور می‌دهد از وسوسه‌ها و نجواهای منفی در ذهن خود آگاه شود.

این مفهوم، در فراشناخت دینی نیز بازتاب دارد؛ جایی که فرد به خودآگاهی دینی دست می‌یابد و درباره تکالیف دینی، راهبردها و اعمال خود به‌طور دائم نظارت می‌کند (Iqbal et al., 2021).

در عرفان اسلامی، بر مراقبه به‌عنوان ابزاری برای حفظ و پالایش ذهن تأکید می‌شود؛ این فرایند باعث ارتقای شناخت فردی و توجه به اعمال و افکار خود می‌شود (ر.ک: صمدی آملی، ۱۴۰۱، ج ۱: ص ۴۵۲).

در عرفان اسلامی، شهود و عقل دو ابزار مکمل در فرایند تصمیم‌گیری به‌شمار می‌روند. این دو در تصمیم‌گیری‌های فردی و دینی به‌طور مستقل عمل می‌کنند؛ اما در عین حال، هم‌افزایی دارند (Vosconcelos, 2009).

در پژوهش‌های صورت گرفته، مشخص شده است که مدیران مذهبی در شرایط سخت، از ابزارهای مدیریتی خود در کنار شهود دینی (ایمان و توکل) بهره می‌برند تا تصمیمات بهتری بگیرند (Fernando & Jackson, 2006).

شکل ۵. نمودار مدل تصمیم‌گیری ترکیبی با پشتیبانی رویکرد مذهبی (Vosconcelos, 2009)

در نهایت، برای اعتبار و صحت شهود در عرفان اسلامی، لازم است از معیارهای دقیقی مانند مطابقت با متون دینی، اجماع اهل عرفان و آزمایش‌های معنوی برای سنجش صحت شهود استفاده گردد تا از خطاهای شناختی و القائات شیطانی دوری شود (افتخار و دیگران، ۱۳۹۰).

۲.۱. راه دستیابی به حکمت، شهود و فراشناخت ناب در اسلام
علمای اسلام در آموزه‌های خود درباره راه‌های دستیابی به حکمت الهی، شهود و فراشناخت ناب سخن گفته‌اند؛ در این پژوهش، به دلیل محدودیت حجم مقاله، به بیان برخی از آن‌ها اکتفا می‌کنیم.

به‌طور خلاصه، راهکارهای دستیابی به حکمت از دیدگاه امام خمینی رحمته‌الله‌علیه شامل بازگشت به فطرت اصیل انسانی، عبودیت، اخلاص، عمل به شریعت، توجه به طریقت و حقیقت، ذکر دائم خدا، اتحاد با اسماء الله، استفاده از دعا و اذکار، داشتن استاد راستین و پذیرش ولایت انسان کامل و ائمه معصومین علیهم‌السلام است. برای فراهم کردن زمینه حکمت، پاک‌سازی نفس ضروری است و این پاک‌سازی با محاسبه، مراقبه، مشارطه، تفکر، عزم

جدی و تذکر مستمر محقق می‌شود. موانع حکمت نیز شامل غفلت از یاد خدا، اشتغال به لهو و دنیا، خودبینی، انکار مراتب معنوی، عمل بدون معرفت و بی‌توجهی به استاد است (علی‌بالائی و دیگران، ۱۴۰۲).

همچنین، امام خمینی رحمته‌الله، مراحل رسیدن به شهود را توبه و تطهیر نفس، عبادت و تهجد، مراقبه و محاسبه، محبت و فنا، وصال و مشاهده حقیقت می‌داند و بیان می‌کند کشف و شهود در مرحله نهایی قرار دارد و ثمره ریاضت و صفای باطن است. ایشان معتقد است ایمان حقیقی و تقوای عملی، زمینه‌ساز شهود هستند و کسی که دلش با ایمان و تقوا پاک شود، آمادگی دریافت اشراقات و مکاشفه الهی را پیدا می‌کند (غلامی و دیگران، ۱۴۰۱).

حکمت در نگاه امام خمینی رحمته‌الله، نه صرفاً دانشی نظری، بلکه معرفتی حضوری و همراه با تهذیب نفس و اتصال قلب به خداوند است. راه رسیدن به حکمت، سلوک عرفانی با التزام به شریعت، عشق به انسان کامل و مراقبه دائم است. حکمت واقعی نتیجه ترکیب عقل، فطرت، عبودیت و اتصال به سرچشمه فیض یعنی اهل بیت علیهم‌السلام است (علی‌بالائی و دیگران، ۱۴۰۲).

با تحلیل آیات مربوط به هدف بعثت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، روشن می‌شود که از میان تلاوت، تزکیه و تعلیم کتاب و حکمت، تزکیه مهم‌ترین هدف شمرده شده است. این مطلب، ما را به این نکته رهنمود می‌کند که در تعلیم و تربیت اسلامی، به جای اینکه آموزش در اولویت باشد، تزکیه در اولویت قرار گیرد (موسوی و دیگران، ۱۴۰۳).

اتصال به عالم غیب، جوهره اصلی سلوک عرفانی و توجه به قداست عالم است. روش‌های سلوکی مثل تزکیه نفس، عزلت، نفی خواطر و ذکر، همه هموارکننده این مسیر است (افتخار و دیگران، ۱۳۹۰). رسیدن به مرتبه طهارت خود سبب تمایز بین القائنات شیطانی و شهود ناب می‌گردد و اساس مبحث طهارت و رسیدن به مراتب آن، همین تمایز و تفکیک بین حق و باطل است.

همان‌طور که گفته شد، رسیدن به حکمت و حقایق، با پاک‌سازی درون و تزکیه نفس آغاز می‌شود. این تزکیه یعنی پاک کردن دل از صفات ناپسند و تمرین صفات الهی؛ برای این منظور، شش مرحله اساسی بیان شده است (رضازاده و حبیبی‌منش، ۱۳۹۸):

- تفکر: اندیشیدن در خلقت و هدف زندگی؛

- عزم: تصمیم جدی برای اصلاح خود؛

- مشارطه: شرط‌گذاری روزانه با خود برای عمل درست؛

- مراقبه: نظارت بر افکار و اعمال؛

- محاسبه: حساب‌کشی روزانه از رفتارها؛

- تذکر (ذکر دائم): همیشه به یاد خداوند بودن.

آیت‌الله صمدی آملی (۱۴۰۱)، در کتاب شرح مراتب طهارت، مراحل تطهیر قوا و قوای انسانی را با رویکرد عرفانی و تربیتی تشریح کرده است. هدف از این تطهیر، دستیابی به علم حضوری، یقین قلبی و در نهایت، تصمیم‌گیری صحیح و متعالی است. طهارت در این چهارچوب، به‌عنوان راهکاری اسلامی برای تقویت شهود و فراشناخت معرفی می‌شود.

طهارت از ظاهر آغاز می‌شود و در مراتب بالاتر به باطن می‌رسد. طهارت ظاهری شامل تطهیر حواس جسمانی (چشم، گوش، زبان، لمس) است که با اعمال عبادی مانند وضو آغاز می‌گردد. این مرحله مقدماتی برای ورود به ساحت‌های عمیق‌تر نفس است. در مراحل بعدی، طهارت قوه خیال اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا خیال ناپاک مانع شهود و شناخت درست است.

با پاک‌سازی خیال از افکار بیهوده، سوءظن‌ها و آرزوهای باطل، این قوه به «دوربین معرفت» تبدیل می‌شود و فرد را به شهود حقایق غیبی هدایت می‌کند. تطهیر خیال، زمینه کشف باطن اشیا و دریافت‌های الهامی را فراهم می‌سازد. تفکر هدفمند و مراقبه مستمر، دو راهکار مهم برای پاک‌سازی خیال و تقویت تمرکز ذهنی هستند. پس از آن، مراحل

طهارت ذهن، عقل، قلب، روح، حقیقت انسان و سرّ انسان طی می‌شود که در هر مرحله، ادراک فرد عمیق‌تر و شهودش با حکمت و شناخت وسیع‌تری همراه می‌گردد.

در این مسیر، عقل نیز با آزادی از مفاهیم محدود، به ابزار مهمی برای تحلیل و ارزیابی شهودها تبدیل می‌شود؛ فرایندی که در متون علمی از آن با عنوان فراشناخت یاد می‌شود. در نهایت، طهارت قلب و سرّ انسان، بالاترین مراتب شهودی و الهامی را در اختیار سالک قرار می‌دهند که زمینه‌ساز تصمیم‌گیری مبتنی بر وحی و هدایت الهی است.

اسلام، برخلاف مکاتب جبرگرا یا اختیارمحور صرف، تصمیم‌گیری را امری چندبُعدی می‌داند که علاوه بر عقل و تجربه، نیازمند استفاده از منابع معنوی چون قرآن، سنت، اجماع و عقل هدایت‌شده است. از دیدگاه اسلامی، فراشناخت دینی یعنی شناختی که هم از درون (عقل و شهود) و هم از بیرون (وحی و تعالیم دینی) هدایت می‌شود و این نگاه، به‌ویژه در شرایط پیچیده تصمیم‌گیری، جایگاهی ممتاز می‌یابد.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که مسیر طهارت در عرفان اسلامی، به‌ویژه از دیدگاه آیت‌الله صمدی آملی، نه تنها راه رسیدن به شهود واقعی است، بلکه ابزار دستیابی به تصمیم‌گیری عالمانه و الهی در زندگی فردی و اجتماعی نیز می‌باشد. علاوه بر این، نگاه اسلام به تصمیم‌گیری، فراتر از تکیه صرف بر عقل است و بر اندیشه‌های برتر و والاتر از فهم معمول انسان تأکید دارد (فاضلی، ۱۳۷۱).

نگرش اسلامی به انسان به گونه‌ای است که نه کاملاً در جبر است و نه کاملاً مختار، بلکه همواره هدفمندی الهی را در تصمیم‌گیری‌ها لحاظ می‌کند. در اسلام برای اتخاذ تصمیمات بهتر، باید از همه امکانات مادی و معنوی بهره برد؛ زیرا بخشی از عوامل مؤثر در تصمیم‌گیری به جنبه‌های معنوی مربوط است و باید از طریق تمسک به معنویت به آن‌ها دست یافت (منطقی، ۱۳۹۱). دین اسلام منابعی دارد که فرایند تصمیم‌گیری را تحت تأثیر قرار می‌دهند؛ از این رو، باید برای رسیدن به یک تصمیم خوب از آن‌ها استفاده کرد. این منابع عبارت‌اند از: کتاب، سنت، اجماع و عقل (جوادی آملی، ۱۳۸۸).

تعالیم اسلامی شامل اعتقادات، احکام و ارزش‌هایی است که فرد می‌آموزد و این تعالیم بر تجارب قضاوتی، ارزش‌ها و آرمان‌های او تأثیر می‌گذارد. هنگامی که تصمیم‌گیری عقلانی محدود شود، تجربه‌های قضاوت شهودی هدایت‌شده، کمک‌کننده خواهد بود؛ بنابراین، هدایت معرفت شهودی توسط عقل و تعالیم اسلامی انجام می‌گیرد (رحمانی، ۱۳۹۵).

۳. نقش حکمت، شهود و فراشناخت ناب در اسلام و در تصمیم‌گیری کارآفرینان

در آموزه‌های اسلامی، نقش شهود، حکمت و فراشناخت در فرایند تصمیم‌گیری، به‌ویژه برای کارآفرینان، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این مفاهیم می‌توانند به کارآفرینان کمک کنند تا تصمیمات دقیق‌تر، آگاهانه‌تر و مبتنی بر ارزش‌های معنوی بگیرند.

نقش شهود: شهود در اسلام، فرایندی درونی و نتیجه پاک‌سازی نفس است. امام خمینی رحمته الله علیه آن را حاصل توبه، تطهیر، عبادت، مراقبه و محاسبه می‌داند. این شهود به کارآفرینان کمک می‌کند در شرایط پیچیده، تصمیمات آگاهانه‌تر بگیرند (غلامی و دیگران، ۱۴۰۱).

نقش حکمت: حکمت از نظر امام خمینی، معرفتی حضوری است که با سلوک عرفانی و تهذیب نفس به دست می‌آید و به کارآفرینان، بینش عمیق‌تری درباره شرایط و فرصت‌ها می‌دهد. حکمت، تلفیقی از عقل، فطرت، عبودیت و ارتباط با اهل‌بیت علیهم‌السلام است و در تصمیمات اخلاقی و بلندمدت مؤثر است (علی‌بالائی و دیگران، ۱۴۰۲). به گفته امام خمینی رحمته الله علیه، حکمت نتیجه ترکیب عقل، فطرت، عبودیت و ارتباط با اهل‌بیت علیهم‌السلام است که در تصمیم‌گیری‌های بلندمدت و اخلاقی مؤثر است.

نقش فراشناخت: فراشناخت به معنی درک و تحلیل شهود و تصمیمات است که به کارآفرینان کمک می‌کند تصمیمات خود را دقیق‌تر و آگاهانه‌تر ارزیابی کنند؛ به‌ویژه در شرایط پیچیده (رحمانی، ۱۳۹۵)؛ به این ترتیب، تصمیمات کارآفرینان به‌طور مؤثری از تحلیل عقلانی و تجربیات گذشته، به‌همراه شهود و هدایت‌های دینی شکل می‌گیرد.

در نهایت، اسلام تأکید می‌کند که تصمیم‌گیری باید مبتنی بر عقل، تجربه، منابع معنوی (قرآن، سنت، اجماع) و شهود باشد. این نوع نگاه که به ترکیب عقل و شهود (فراشناخت دینی) تأکید دارد، می‌تواند به کارآفرینان کمک کند تا در فرایند تصمیم‌گیری‌های خود، به‌ویژه در شرایط پیچیده، بهتر عمل کنند (جوادی آملی، ۱۳۸۸).

۴. یافته‌ها

در ادبیات غربی، شهود معمولاً به تصمیم‌گیری سریع و بدون تحلیل عمیق اطلاق می‌شود که به‌طور معمول براساس احساسات و تجربیات قبلی صورت می‌گیرد. این نوع تصمیم‌گیری که به آن «میان‌پُره‌های شهودی» گفته می‌شود، در مواقع عدم قطعیت و در شرایط پیچیده، به فرد امکان می‌دهد تا به‌سرعت تصمیم‌گیری کند (Lufitianto & Pearson, 2022). در کنار این فرایند، مفهوم فراشناخت نیز مطرح است که به تحلیل و ارزیابی آگاهانه تصمیمات اشاره دارد. فراشناخت به فرد کمک می‌کند بر فرایندهای شناختی خود نظارت کرده، از آن‌ها برای بهبود و اصلاح تصمیم‌گیری‌های خود استفاده کند.

این فرایند شامل تأمل آگاهانه درباره فرایندهای ذهنی و ارزیابی نتایج و پیامدهای احتمالی تصمیمات است که به‌ویژه در شرایط پیچیده و نامطمئن نقش کلیدی ایفا می‌کند (Schraw & Dennison, 2003).

در این زمینه، فرایندهای شهودی به کارآفرینان کمک می‌کند فراتر از ساختارهای دانشی و تفکر معمولی خود به کشف و ارزیابی اکتشافات ذهنی بپردازند. این امکان باعث می‌شود کارآفرینان در مواجهه با شرایط نامطمئن، توانایی تصمیم‌گیری بهتر و دقیق‌تری داشته باشند (Stanton et al., 2021)؛ به همین دلیل، برای اتخاذ تصمیمات بهینه در شرایط پیچیده، استفاده از فراشناخت و نظارت بر فرایندهای شهودی، ضروری است. به عبارتی، فراشناخت باعث می‌شود فرد بتواند تصمیمات خود را بازبینی و از شهود خود به‌طور مؤثرتر استفاده کند.

از دیدگاه اسلامی، علاوه بر عقل و تفکر منطقی، تعالیم و ارزش‌های دینی، نقش کلیدی در تصمیم‌گیری دارند. هنگامی که تصمیم‌گیری عقلانی محدود می‌شود، فرد می‌تواند با استفاده از شهود هدایت‌شده مبتنی بر اصول دینی و تجربه‌های معنوی، از خطاهای شناختی جلوگیری و تصمیمات بهتر و متعالی‌تری اتخاذ کند. در عرفان اسلامی، شهود به درک حضوری و باطنی گفته می‌شود که فرد را به حکمت یعنی علمی همراه با عمل درست می‌رساند.

برای صحت این مسیر، مدل‌های ذهنی باید با آموزه‌های دینی منطبق باشند و فراشناخت، نقش نظارت و هدایت این فرایندها را ایفا می‌کند تا فرد به تصمیم‌گیری صحیح و کمال روحانی برسد. این ارتباط میان شهود، مدل‌های ذهنی، فراشناخت و حکمت، چرخه‌ای است که انسان را به درک عمیق‌تر و صحیح‌تری از جهان هستی و وجود الهی می‌رساند (صمدی آملی، ۱۴۰۱، ج ۲: ص ۷۵۰).

جدول ۴. ارتباط بین شهود، مدل‌های ذهنی، فراشناخت و حکمت در عرفان اسلامی

مفهوم	نقش و ارتباط
شهود	ادراک مستقیم و حضوری از حقیقت که براساس طهارت نفس به دست می‌آید.
مدل‌های ذهنی	چهارچوب‌های فکری و دینی که شهودات و معارف را معناگذاری و تفسیر می‌کنند.
فراشناخت	توانایی نظارت و ارزیابی شهود و مدل‌های ذهنی، اصلاح مسیرهای فکری و تصمیم‌گیری درست براساس آموزه‌های اسلامی.
حکمت	علم و عمل درست به حقیقت که از طریق شهود، مدل‌های ذهنی درست و فراشناخت ایجاد می‌شود و در نهایت، به تصمیم‌گیری صحیح و کمال معنوی منجر می‌شود.

امام خمینی رحمته الله علیه، راهکارها و چهارچوبی برای رسیدن به حقیقت و حکمت الهی ارائه می‌دهد که از خودسازی آغاز و به معرفت الهی ختم می‌شود؛ خلاصه این راهکارها در جدول ۴ ارائه شده است:

جدول ۵. راهکارهای دستیابی به حکمت از نگاه امام خمینی علیه السلام

راهکار	نقش راهکار در دستیابی به حکمت
تزکیه نفس و سلوک عرفانی	پیش نیاز دریافت حکمت، پاک سازی درون از رذایل اخلاقی و تهذیب نفس است. مراحل آن: تفکر، عزم، مشارطه، مراقبه، محاسبه و تذکر دائم.
عبودیت و اخلاص	عبودیت یعنی بیرون آمدن از خودپرستی و ورود به فضای بندگی محض خدا. اخلاص، کلید گشایش قلب به سوی حکمت الهی است.
شناخت انسان کامل و پذیرش ولایت او	ولایت اهل بیت علیهم السلام ، شرط اساسی برای دریافت معارف حقیقی و رسیدن به حکمت است.
بازگشت به فطرت اصیل انسانی	فطرت الهی انسان، زمینه عشق به حق و میل به کمال است؛ باید بیدار شود و پرورش یابد.
التزام به شریعت	طریقت و حقیقت بدون شریعت اعتباری ندارد؛ شریعت مقدمه رسیدن به حکمت است.
تفکر و عقلانیت	عقل از دیدگاه امام، نور الهی و مربی درونی انسان است. تفکر عمیق در آیات الهی، خودشناسی، هدف زندگی، معاد و وظایف انسانی، راه های گسترش عقل و حکمت است.
نقش دعا، مناجات و ذکر	دعا، کلید ورود به عالم معنا و تقویت اتصال با خداوند معرفی شده است. دعا، فطرت انسان را بیدار و قلب را برای پذیرش نور حکمت آماده می کند.

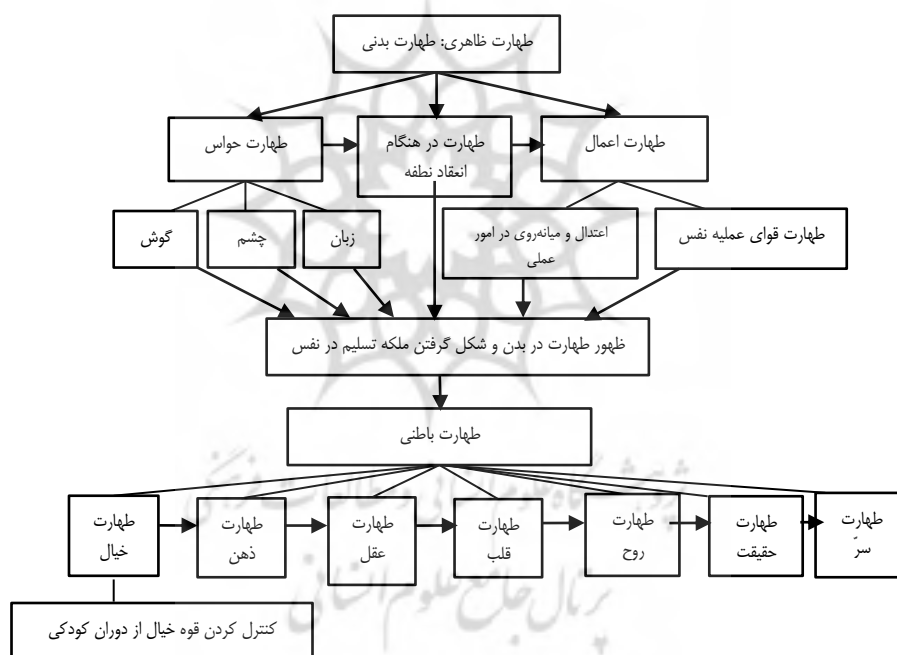
در این بخش، علاوه بر دیدگاه امام خمینی علیه السلام، دیدگاه های علامه حسن زاده آملی و آیت الله صمدی آملی نیز بررسی شده است؛ کتاب شرح مراتب طهارت از آثار استاد صمدی آملی (۱۴۰۱) است. استاد در این کتاب، با تفسیر کتاب وحدت از دیدگاه عارف و حکیم (نوشته علامه حسن زاده آملی)، به شرح مراتب طهارت می پردازد.

طبق سخن استاد صمدی آملی، طهارت مراحل مختلفی دارد، شامل تطهیر قوه خیال، عقل، قلب، روح، حقیقت انسان و سر انسان. در مرحله طهارت قوه خیال، این قوه به وسیله ای برای دریافت اسرار ماوراء الطبیعت تبدیل می شود و فرد، توان تشخیص عمیق

موضوعات را پیدا می‌کند. برای پاک‌سازی خیال دو راه مطرح است: پاک کردن ذهن از سوءظن‌ها و برداشت‌های منفی، و تفکر هدفمند برای جلوگیری از پراکندگی خیال. طهارت عقل به معنی دستیابی به دانش کامل و فراتر رفتن از مفاهیم محدود است. طهارت قلب به رهایی از تشنگی ذهنی و تقویت قدرت تصمیم‌گیری درست اشاره دارد. بالاترین مرحله طهارت به روح و سر انسان مربوط است که موجب ادراکات الهی و غیبی و اتخاذ بهترین تصمیم‌ها می‌شود.

همچنین، اثر اذکار و دعاها به درجه طهارت فرد بستگی دارد و تکرار صرف آن‌ها بدون طهارت، ممکن است باعث قساوت و دوری از حقیقت گردد.

شکل ۶. مراتب طهارت

نتیجه گیری

براساس منابع بررسی شده در این پژوهش می توان گفت شهود و فراشناخت، به عنوان دو عنصر کلیدی در فرایند تصمیم گیری کارآفرینان، به ویژه در شرایط پیچیده و مبهم، نقش تعیین کننده ای دارند.

کارآفرینان در مواجهه با محیط های پویا و پیش بینی ناپذیر که در آن ها تحلیل های منطقی و داده محور به تنهایی کافی نیستند، به شهود متکی می شوند. شهود، به عنوان درک غریزی و درونی مبتنی بر تجربیات گذشته، امکان تصمیم گیری سریع و مؤثر را فراهم می کند و به کارآفرینان اجازه می دهد در موقعیت هایی که اطلاعات کامل نیست، با اعتماد به حس درونی خود عمل کنند.

باین حال، اتکای صرف به شهود ممکن است به دلیل ماهیت غیرتحلیلی و گاه احساسی آن، به خطاهای شناختی و ادراکی منجر شود که پیامدهای منفی بر عملکرد و موفقیت کارآفرین دارد.

در این راستا، فراشناخت به عنوان فرایندی آگاهانه، برای نظارت، ارزیابی و اصلاح فرایندهای شناختی و شهودی، نقش مکمل و حیاتی ایفا می کند. فراشناخت با فراهم آوردن آگاهی از چگونگی تفکر و تصمیم گیری، به کارآفرینان کمک می کند تا نقاط ضعف و سوگیری های احتمالی در شهود خود را شناسایی کرده، با اصلاح آن ها، تصمیماتی دقیق تر، راهبردی تر و مطمئن تر اتخاذ کنند.

از منظر عرفان اسلامی، شهود، مفهومی عمیق تر از یک فرایند ذهنی صرف دارد و به عنوان ادراک حضوری و باطنی تعریف می شود؛ ادراکی که از طریق تهذیب نفس، سلوک عرفانی و پاک سازی قوای نفسانی به دست می آید.

این نوع شهود، انسان را به حکمت الهی راهنمایی می کند؛ حکمت در این دیدگاه، علمی است که با عمل صالح و درست همراه است و به درک عمیق تر از حقیقت وجود و ارتباط با وجود الهی منجر می شود. برای دستیابی به شهود ناب و هدایت شده، لازم است مدل های ذهنی فرد با آموزه های دینی هم راستا شوند. این هم راستایی از طریق التزام به

شریعت، تقویت اخلاص، و پالایش قوه خیال و عقل از آلودگی‌های نفسانی محقق می‌شود.

فراشناخت در چهارچوب دینی، فرایندی است که با تلفیق عقل و وحی و شهود هدایت‌شده، نظارت بر حالات درونی و فرایندهای ذهنی را ممکن می‌سازد. این نظارت که در عرفان اسلامی با مفاهیمی چون مراقبه و محاسبه نفس شناخته می‌شود، به کارآفرین کمک می‌کند با آگاهی از حالات درونی خود، از انحرافات و خطاهای شناختی جلوگیری کرده، تصمیماتی متعالی‌تر بگیرد.

علاوه بر این، آموزه‌های اسلامی، راهکارهای عملی متعددی برای تقویت شهود و فراشناخت ارائه می‌دهند. تزکیه نفس، به عنوان پایه و اساس این فرایند، از طریق اعمالی مانند مراقبه (توجه مستمر به حالات درونی)، محاسبه (ارزیابی اعمال و افکار)، مشارطه (عهد بستن با خود برای پابندی به ارزش‌های معنوی) و تذکر دائم (یادآوری هدف والای الهی) تحقق می‌یابد. این اعمال، قوای نفسانی مانند خیال و عقل را از تأثیرات منفی نفسانیات و القائات نادرست پاک می‌کنند و زمینه‌ساز شهود خالص و تصمیم‌گیری صحیح می‌شوند؛ همچنین، ارتباط با منابع و حیانی (قرآن و سنت)، بهره‌گیری از عقل هدایت‌شده و الگو گرفتن از انسان کامل و اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان نمونه‌های اعلای حکمت و طهارت، به کارآفرینان کمک می‌کند در مسیر تصمیم‌گیری، از ارزش‌های معنوی و دینی بهره‌مند شوند.

این عوامل نه تنها از بروز خطاهای شناختی جلوگیری می‌کنند، بلکه با تقویت بصیرت درونی، کارآفرینان را به سوی تصمیماتی سوق می‌دهند که هم در بُعد مادی و هم در بُعد معنوی، سازنده و متعالی هستند.

در نهایت، تلفیق شهود و فراشناخت با آموزه‌های اسلامی، رویکردی جامع و چندبُعدی برای تصمیم‌گیری کارآفرینان در محیط‌های پیچیده و نامطمئن ارائه می‌دهد.

این رویکرد، با ادغام عقل هدایت‌شده، شهود پالایش‌یافته و ارزش‌های معنوی، کارآفرینان را قادر می‌سازد در مواجهه با مسائل محیطی، تصمیماتی آگاهانه، متعادل و

متعالی اتخاذ کنند. چنین تصمیماتی، ضمن کاهش خطاهای شناختی و افزایش دقت، به کارآفرینان امکان می‌دهد با بهره‌گیری از حکمت الهی و بصیرت درونی، به موفقیت‌های پایدار و معنادار در مسیر حرفه‌ای و روحانی خود دست یابند.

این ترکیب نه تنها به بهبود عملکرد کارآفرینان در دنیای مادی کمک می‌کند، بلکه آن‌ها را به سوی کمال انسانی و تقرب به حقیقت الهی که نهایت آرمان عرفان اسلامی است، هدایت می‌کند.

کتابنامه

قرآن کریم.

- افتخار، مهدی، مهدی زمانی، سیدعلی علم‌الهدی و علیرضا اژدر (۱۳۹۰)، «معیارهای صحت شهودات عرفانی»، پژوهش‌های عرفان، دوره ۳، ش ۵، ص ۲۷-۴۴.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، «تبیین برخی از مطالب منزلت عقل در هندسه معرفتی دینی»، حکمت/سراء، ش ۲، ص ۱۷-۴۰.
- رجبی گوندره، عباس و هادی و کیلی (۱۴۰۱)، «حقیقت شهود و نقش آن در حصول معرفت از نگاه ابن عربی و امام خمینی»، مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی، ش ۱، ص ۲۳-۴۷.
- رحمانی، نیما (۱۳۹۵)، «بررسی نقش وحی در تصمیم‌گیری عقلانی-شهودی»، اسلام و مدیریت، دوره ۵، ش ۱۰، ص ۲۹-۵۲.
- رضازاده، رضا و هدی حبیبی‌منش (۱۳۹۸)، «سرچشمه‌های معرفتی حکمت اشراقی و نقش و تأثیر قرآن و منابع روایی»، مطالعات قرآنی، ش ۳۷، ص ۵۹-۷۹.
- شیروانی، علی (۱۳۸۹)، «مفهوم شهود در فلسفه غرب و نسبت آن با علم حضوری»، آیین حکمت، دوره ۲، ش ۶، ص ۶۵-۱۱۰.
- صمدی آملی، محمدحسین (۱۴۰۱)، شرح مراتب طهارت (ج ۱ و ۲)، قم: نور السجاد.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴)، تفسیر المیزان (ج ۳)، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین.
- طبرسی، ابوالفضل بن الحسن بن الفضل (۱۳۸۵)، مشکاة الانوار، نجف: کتابخانه حیدریه.
- علی‌بالائی، میثم، سید محمدرضا موسوی، سیدمحمد حسینی (۱۴۰۲)، «حکمت و حکیم در تعالیم اسلام با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (عج)»، پژوهش‌نامه معارف اهل بیت (ع)، دوره ۲، ش ۴، ص ۱۲۰-۱۲۴.
- غلامی، داوود، محمدرضا غلامی و علی غلامی (۱۴۰۱)، «کشف و شهود، کلید عرفان روح‌الله موسوی خمینی»، پژوهش‌نامه مذاهب اسلامی، ش ۱۲، ص ۳۴۶-۳۷۳.

- فاضلی، خلیل الله (۱۳۷۱)، «سیاست گذاری و تصمیم گیری در نظام رهبری و مدیریت اسلامی از دیدگاه عقل و وحی»، مدیریت دولتی، ش ۱۹، ۵۹-۷۳.
- کلابی، امیرمحمد، جهانگیر یداله‌ی فارسی و فاطمه شفیعی (۱۴۰۰)، «مدل‌های ذهنی کارآفرینان برتر ایران: با تأکید بر موفقیت کارآفرینان نوپا». پژوهش‌های مدیریت منابع سازمانی، دوره ۱۱، ش ۴، ص ۱۳۷-۱۵۸.
- مبارکی، محمدحسن، اسدالله کرد نایب و شهریار عزیزی (۱۳۹۷)، «الگوهای تصمیم‌گیری کارآفرینان، تهران: سمت.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- منطقی، محسن (۱۳۹۱)، «نقش نگرش‌های اسلامی در فرایندهای تصمیم‌گیری»، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ش ۲، ص ۴۱-۵۷.
- مهدوی، محمد و صفیه جعفرپور (۱۴۰۳)، «وجوه کارآمدی دستیابی به مقام حکمت در جامعه و تأثیر آن بر سبک زندگی»، دین پژوهی و کارآمدی، دوره ۴، ش ۳، ص ۸۵-۱۰۴.
- موسوی، سیدمحمدعلی، سیدمحمدرضا موسوی‌نسب و سیدعیسی مسترحمی (۱۴۰۳)، «روش‌های تربیتی در نظام تزکیه‌محور»، قرآن و علم، دوره ۱۸، ش ۳۴، ص ۴۷-۷۰.
- Bastian, Brock & Zucchella, Antonella (2022). "Entrepreneurial metacognition: A study on nascent entrepreneurs". *International Entrepreneurship and Management Journal*, 18(1): 1-31. <https://doi.org/10.1007/s11365-021-00793-4>.
- Dabić, Marina; Stojčić, Nebojša & Colović, Ana (2021). "Serial entrepreneurs: A review of literature and guidance for future research". *Journal of Small Business Management*, 59(3)" 1-36. <https://doi.org/10.1080/00472778.2020.1824527>.

- Dimov, Dimo & Pistrui, Joseph (2023). "Kinetic thinking styles: A tool for developing entrepreneurial thinking". *Journal of Business Venturing Design*, 2(1). <https://doi.org/10.1016/j.jbvd.2023.100015>
- Fernando, Mario & Jackson, Brad (2006). "The influence of religion-based workplace spirituality on business leaders' decision-making: An inter-faith study". *Journal of Management & Organization*, 12(1): 23–39. <https://doi.org/10.1017/S1833367200004124>.
- Flavell, John H. (1979). "Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry". *American Psychologist*, 34(10): 906–911. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906>.
- Haynie, Michael J. & Shepherd, Dean A. (2009). "A measure of adaptive cognition for entrepreneurship research". *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(3): 695–714. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2009.00322.x>.
- Iqbal, Nabeel; Mustaffa, Mohd Sukki & Ariffin, Shamsul Rizal (2021). "Self-development in the Holy Qur'an: The important role of metacognition". *QURANICA - International Journal of Quranic Research*, 13(2): 29–42.
- Jain, Sanjay; Sharma, Sanjay & Vijay, T. S. (2023). "Linking metacognition, workplace cognitive competencies and performance: An integrative review-based conceptual framework". *Primenjena Psihologija*, 16(1): 107–147. <https://doi.org/10.19090/pp.2023.1.107-147>.

- Johnson, Laird Philip Norman (1983). *Mental models: Towards a cognitive science of language, inference and consciousness*. Harvard University Press.
- Lufitianto, Galang & Pearson, Joel (2022). "Evaluating the Spidey sense: The metacognition of intuition". Research Square. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1538076/v1>.
- Milkman, K. L., Chugh, D. & Bazerman, M. H. (2009). "How can decision making be improved?". *Perspectives on Psychological Science*, 4(4): 379–383. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01142.x>.
- Sarasvathy, S. D., Dew, N., Velamuri, S. R. & Venkataraman, S. (2003). "Three views of entrepreneurial opportunity" In Z. J. Acs & D. B. Audretsch (Eds.), *Handbook of entrepreneurship research: An interdisciplinary survey and introduction* (pp. 141–160). Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-24519-7_7.
- Schraw, Gregory & Dennison, Rayne Sperling (1994). "Assessing metacognitive awareness". *Contemporary Educational Psychology*, 19(4): 460–475. <https://doi.org/10.1006/ceps.1994.1033>
- Stanton, J. M., Stam, K. R. & Guzman, I. (2021). "Metacognition and decision-making in complex environments". *Journal of Cognitive Engineering and Decision Making*, 15(2–3): 67–89. <https://doi.org/10.1177/15553434211023854>.
- Vasconcelos, Fernando A. (2009). "Intuition, prayer, and managerial decision-making processes: A religion-based framework".

Management Decision, 47(6): 930–949. <https://doi.org/10.1108/00251740910966668>.

Wainaina, Michael G.; Ngugi, John K. & Njoroge, Martin (2023).

“Metacognition in entrepreneurship: Literature review and future sparks”. *IJARIE*, 9(2): 2395–4396.

Yeung, N. & Summerfield, C. (2012). “Metacognition in human decision-making: Confidence and error monitoring”. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 367(1594): 1310–1321. <https://doi.org/10.1098/rstb.2011.0416>.

References

The Holy Quran.

۱. Alibalaie, Meisam; Mousavi, Seyed Mohammad Reza & Hosseini, Seyed Mohammad (۲۰۲۳). "Wisdom and the wise in Islamic teachings with emphasis on Imam Khomeini's perspective". *Journal of Ahl al-Bayt (AS) Teachings*, ۲(۱): ۱۲۰-۱۲۴.
۲. Bastian, Brock & Zucchella, Antonella (۲۰۲۲). "Entrepreneurial metacognition: A study on nascent entrepreneurs". *International Entrepreneurship and Management Journal*, ۱۸(۱): ۱-۳۱. <https://doi.org/10.1007/s11335-021-00993-z>
۳. Dabić, Marina; Stojčić, Nebojša & Colović, Ana (۲۰۲۱). "Serial entrepreneurs: A review of literature and guidance for future research". *Journal of Small Business Management*, ۵۹(۳): ۱-۳۶. <https://doi.org/10.1080/00472778.2020.1842502>
۴. Dimov, Dimo & Pistrui, Joseph (۲۰۲۳). "Kinetic thinking styles: A tool for developing entrepreneurial thinking". *Journal of Business Venturing Design*, ۲(۱). <https://doi.org/10.1016/j.jbvd.2023.100105>
۵. Eftekar, Mehdi; Zamani, Mehdi; Alam al-Hoda, Seyed Ali & Azhder, Alireza (۲۰۱۱). "Criteria for the validity of mystical intuitions". *Mystical Studies*, ۳(۵): ۲۷-۴۴.
۶. Fazeli, Kheirollah (۱۹۹۲). "Policy-making and decision-making in the Islamic leadership and management system from the perspective of reason and revelation". *Public Management*, (۱۹): ۵۹-۷۳.
۷. Fernando, Mario & Jackson, Brad (۲۰۰۶). "The influence of religion-based workplace spirituality on business leaders' decision-making: An inter-faith study". *Journal of Management & Organization*, ۱۲(۱): ۲۳-۳۹. <https://doi.org/10.1017/S1833337200004124>
۸. Flavell, John H. (۱۹۷۹). "Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry". *American Psychologist*, ۳۴(۱۰): ۹۰۶-۹۱۱. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906>
۹. Gholami, Davoud; Gholami, Mohammad Reza & Gholami, Ali (۲۰۲۲). "Intuition and contemplation, the key to Ruhollah Khomeini's mysticism". *Journal of Islamic Sects Studies*, ۱۲: ۳۴۶-۳۷۳.
۱۰. Haynie, Michael J. & Shepherd, Dean A. (۲۰۰۹). "A measure of adaptive cognition for entrepreneurship research". *Entrepreneurship Theory and Practice*, ۳۳(۳): ۶۹۵-۷۱۴. <https://doi.org/10.1111/j.1545-6020.2009.00322.x>
۱۱. Iqbal, Nabil; Mustaffa, Mohd Sukki & Ariffin, Shamsul Rizal (۲۰۲۱). "Self-development in the Holy Qur'an: The important role of metacognition". *QURANICA - International Journal of Quranic Research*, ۱۳(۲): ۲۹-۴۲.
۱۲. Jain, Sanjay; Sharma, Sanjay & Vijay, T. S. (۲۰۲۳). "Linking metacognition, workplace cognitive competencies and performance: An integrative review-based conceptual framework". *Primenjena Psihologija*, ۱۶(۱): ۱۰۷-۱۴۷. <https://doi.org/10.19090/pp.2023.1.107-147>
۱۳. Javadi Amoli, Abdullah (۲۰۰۹). "Explanation of some aspects of the status of reason in the geometry of religious knowledge". *Hekmat Esra*, ۲: ۱۷-۴۰.
۱۴. Johnson, Laird Philip Norman (۱۹۸۳). *Mental models: Towards a cognitive science of language, inference and consciousness*. Harvard University Press.
۱۵. Kelabi, Amir Mohammad; Yadollahi Farsi, Jahangir & Shafiei, Fatameh (۲۰۲۱). "Mental models of top Iranian entrepreneurs: With emphasis on the success of novice entrepreneurs". *Organizational Resources Management Research*, ۱۱(۴): ۱۳۷-۱۵۸.
۱۶. Lufitianto, Galang & Pearson, Joel (۲۰۲۲). "Evaluating the Spidey sense: The metacognition of intuition". *Research Square*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1038076/v1>
۱۷. Mahdavi, Mohammad & Jafarpour, Safieh (۲۰۲۴). "Aspects of the effectiveness of attaining the station of wisdom in society and its impact on lifestyle". *Journal of Religious Studies and Effectiveness*, ۴(۳): ۸۵-۱۰۴.
۱۸. Makarem Shirazi, Naser (۱۹۹۵). *Tafsir Nemuneh*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
۱۹. Manteghi, Mohsen (۲۰۱۲). "The role of Islamic attitudes in decision-making processes". *Islam and Management Research*, (۲): ۴۱-۵۷.
۲۰. Milkman, K. L., Chugh, D. & Bazerman, M. H. (۲۰۰۹). "How can decision making be improved?". *Perspectives on Psychological Science*, ۴(۴): ۳۷۹-۳۸۳. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01142.x>
۲۱. Mobaraki, Mohammad Hasan; Kord Naeij, Asadollah & Azizi, Shahriar (۲۰۱۸). *Entrepreneurial decision-making models*. Tehran: SAMT Publications.
۲۲. Mousavi, Seyed Mohammad Ali; Mousavi Nasab, Seyed Mohammad Reza & Mostarhami, Seyed Isa (۲۰۲۴). "Educational methods in a purification-centered system". *Quran and Science*, ۱۸(۳۴): ۴۷-۷۰.

۲۳. Rahmani, Nima (۲۰۱۶). "Investigating the role of revelation in rational-intuitive decision-making". *Islam and Management*, ۵(۱۰): ۲۹-۵۲.
۲۴. Rajabi Gundareh, Abbas & Vakili, Hadi (۲۰۲۲). "The reality of intuition and its role in acquiring knowledge from the perspective of Ibn Arabi and Imam Khomeini". *Studies in Comparative Religions and Mysticism*, ۱: ۲۳-۴۷.
۲۵. Rezazadeh, Reza & Habibimanesh, Hoda (۲۰۱۹). "Epistemological sources of illuminationist wisdom and the role and impact of the Qur'an and narrative sources". *Quranic Studies Quarterly*, ۳۷: ۵۹-۷۹.
۲۶. Samadi Amoli, Mohammad Hassein (۲۰۲۲). *Sharh Maratef Taharat*. Qom: Noor al-Sajjad
۲۷. Sarasvathy, S. D., Dew, N., Velamuri, S. R. & Venkataraman, S. (۲۰۰۳). "Three views of entrepreneurial opportunity" In Z. J. Acs & D. B. Audretsch (Eds.), *Handbook of entrepreneurship research: An interdisciplinary survey and introduction* (pp. ۱۴۱-۱۶۰). Springer. https://doi.org/10.1007/0-388-724501-9_7
۲۸. Schraw, Gregory & Dennison, Rayne Sperling (۱۹۹۴). "Assessing metacognitive awareness". *Contemporary Educational Psychology*, ۱۹(۴): ۴۶۰-۴۷۵. <https://doi.org/10.1006/ceps.1994.1033>
۲۹. Shirvani, Ali. (۲۰۱۰). "The concept of intuition in Western philosophy and its relation to intuitive knowledge". *Ayin-e Hekmat*, ۲(۶): ۶۵-۱۱۰.
۳۰. Stanton, J. M., Stam, K. R. & Guzman, I. (۲۰۲۱). "Metacognition and decision-making in complex environments". *Journal of Cognitive Engineering and Decision Making*, ۱۵(۲-۳): ۶۷-۸۹. <https://doi.org/10.1177/15503434211023854>
۳۱. Tabarsi, Abu alFadl ibn al-Hasan ibn al-Fadl (۲۰۰۶). *Mishkat al-Anwar*. Najaf: Haydariya Library.
۳۲. Tabatabaei, Seyed Mohammad Hossein (۱۹۹۵). *Tafsir al-Mizan*. Translated by M. B. Mousavi Hamedani. ۵th edition. Qom: Islamic Publications Office, Society of Seminary Teachers.
۳۳. Vasconcelos, Fernando A. (۲۰۰۹). "Intuition, prayer, and managerial decision-making processes: A religion-based framework". *Management Decision*, ۴۷(۶): ۹۳۰-۹۴۹. <https://doi.org/10.1108/00251740910966668>
۳۴. Wainaina, Michael G.; Ngugi, John K. & Njoroge, Martin (۲۰۲۳). "Metacognition in entrepreneurship: Literature review and future sparks". *IJARIE*, ۹(۲): ۲۳۹۵-۴۳۹۶.
۳۵. Yeung, N. & Summerfield, C. (۲۰۱۲). "Metacognition in human decision-making: Confidence and error monitoring". *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, ۳۶۷(۱۵۹۴): ۱۳۱۰-۱۳۲۱. <https://doi.org/10.1098/rstb.2011.0416>